

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**SENIOR CERTIFICATE/
NATIONAL SENIOR CERTIFICATE**

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

HUKURI 2020

TIMARAKA: 80

NKARHI: Tiawara ti $2\frac{1}{2}$

Papila leri ri na tipheji ta 38.

SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Hlaya switsundzuxo leswi hi vukheta u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 4 u ri karhi u fungha nhlayo ya swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke nan'waka. Endzhaku ka sweswo hlaya swivutiso swa kona u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.
3. Papila leri ra swivutiso ri na SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A:	Vutlhokovetseri	(30)
XIYENGE XA B:	Novhele/Mfuwo wa rixaka	(25)
XIYENGE XA C:	Ntlangu	(25)
4. Hlamula NTLHANU wa swivutiso ntsena, SWINHARHU eka XIYENGE XA A, XIN'WE eka XIYENGE XA B na XIN'WE eka XIYENGE XA C hi mukhuva lowu:

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI
SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlamula swivutiso SWIMBIRHI.
XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO: Swa boha leswaku u xi hlamula.

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA C: NTLANGU: Hlamula xivutiso XIN'WE.
5. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA SWIYENGE SWA B: (NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA) NA C: (NTLANGU.)
  - Hlamula NTSENA swivutiso swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu lowu u wu dyondzeke. Loko u hlamula xivutiso xa NOVHELE u nga hlamuli xa MFUWO WA RIXAKA, loko u hlamula xa MFUWO WA RIXAKA u nga hlamuli xa NOVHELE.
  - Hlamula XIVUTISO XIN'WE xa XITSALWANA na XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xa ximbangu eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xa xitsalwana eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga eka pheji ya 5 ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.
6. **VULEHI BYA TINHLAMULO**
  - Swivutiso swa xitsalwana eka vutlhokovetseri swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 250–300.
  - Swivutiso swa xitsalwana eka swiyenge swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 400–450.
  - Vulehi bya tinhlamulo eka swivutiso swa ximbangu byi ta lawuriwa hi ntsengo wa timaraka. Vakamberiwa va fanele ku hlamula hi ku kongoma na hi nkhaqato.

7. Landzelela swileriso leswi nga ekusunguleni ka xiyenge xin'wana na xin'wana hi mfanelo.
8. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha leri ra swivutiso.
9. Sungula XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
10. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi.

XIYENGE XA A: Timinete ta kwalomu ka 40
XIYENGE XA B: Timinete ta kwalomu ka 55
XIYENGE XA C: Timinete ta kwalomu ka 55
11. Tsala swi basa no vonaka.

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Nongonoko lowu wu ta pfuna wena mukamberiwa ku hlawula swivutiso leswi u lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI			
Switlhokovetselo swa ndzawulelo: Hlamula switlhokovetselo swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI ntsena.			
NOMBORO YA XIVUTISO	MUXAKA WA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. 'Mihlolo a yi dyiwi'	Xitsalwana	10	6
2. 'Mbilu ya wena i lwandle'	Ximbangu	10	8
3. 'Hi lo yini hina'	Ximbangu	10	10
4. 'Vutswari bya vuphukuphuku'	Ximbangu	10	12
NA			
Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo: Swa boha leswaku u xi hlamula.			
5. 'A mi va yisa kwihi?'	Ximbangu	10	14
* LEMUKA LESWI: Hlamula xivutiso XIN'WE xa XITSALWANA na XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE xa B, u languteriwa ku hlamula xa ximbangu eka XIYENGE xa C. Eka XIYENGE xa B na XIYENGE xa C, hlamula xivutiso XIN'WE ntsena eka XIYENGE xin'wana na xin'wana.			
XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA			
NOVHELE: Hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.			
6. <i>Mulunguntima</i>	Xitsalwana	25	16
7. <i>Mulunguntima</i>	Ximbangu	25	16
8. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Xitsalwana	25	19
9. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Ximbangu	25	19
10. <i>Ximitantsengele</i>	Xitsalwana	25	21
11. <i>Ximitantsengele</i>	Ximbangu	25	21
KUMBE			
MFUWO WA RIXAKA: Hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.			
12. <i>Rivomba ra Vutsonga</i>	Xitsalwana	25	23
13. <i>Rivomba ra Vutsonga</i>	Ximbangu	25	23
XIYENGE XA C: NTLANGU			
Hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.			
14. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Xitsalwana	25	27
15. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Ximbangu	25	27
16. <i>Vukosi i mberha</i>	Xitsalwana	25	30
17. <i>Vukosi i mberha</i>	Ximbangu	25	30
18. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Xitsalwana	25	33
19. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Ximbangu	25	33
20. <i>Vadyondzi va namuntlha</i>	Xitsalwana	25	36
21. <i>Vadyondzi va namuntlha</i>	Ximbangu	25	36

***LEMUKA LESWI:** Eka SWIYENGE SWA B na C, hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana na XIN'WE xa ximbangu. A wu fanelangi ku hlamula SWIMBIRHI swa xitsalwana kumbe SWIMBIRHI swa ximbangu.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO SWIVUTISO SWI HLAWURIWILE HI MFANELO.

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa gwaju (✓) ku vona loko u hlamurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NHLAYO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA GWAJU (✓)
A: VUTLHOKOVETSERI (Switlhokovetselo swa ndzawulelo)	1–4	2	
A: VUTLHOKOVETSERI (Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo)	5	1	
B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA (Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu)	6–13	1	
C: NTLANGU (Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu)	14–21	1	
LEMUKA: Eka SWIYENGE swa B na C, hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana na XIN'WE xa ximbangu. A wu fanelangi ku hlamula swivutiso SWIMBIRHI swa xitsalwana kumbe SWIMBIRHI swa ximbangu.			

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****TSIMA RA VUTLHOKOVETSERI – MJ Baloyi et al.****SWILERISO:**

- Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI exikarhi ka swivutiso swa 1–4.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana xa 1, a yi ve na marito ya kwalomu ka 250–300, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI xo xaxameta timhakankulu.

XIVUTISO XA 1: XITSALWANA

Hlaya xitlhokovetselo lexi nga laha hansi kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

MIHLOLO A YI DYIWI – KJ Ngobeni

- 1 Ve' tshopi a va xeve,
- 2 Leri u nga kala u xinyata,
- 3 Hikuva hi lera masiku lawa,
- 4 Swilo swi nga yima hi nhloko!

- 5 A hi nga si tshama hi swi vona,
- 6 Mihlolo yo tsema nhlana wa n'wana sirha,
- 7 I mani a a tshemba leswaku xiyimo xi nga va tani!
- 8 Loko a tsundzuka tolo ka siku.

- 9 Tolo loko tiko ri yimile hi milenge,
- 10 Loko tiko xi tshwa, xi vuvumela, xi pfurha xi nuha mbvee!
- 11 Tiko xi nuha xi mpfempfa hi mafurha ya vanhu,
- 12 Misava na swivungu swi xipa hi ntsako na feny a ro tlhaveriwa Khisimusi.

- 13 Hi ku vona ku pfilungana na ku nyakapfala ka swilo,
- 14 Mi phendle mindzhuva yi sala yi hlanganile,
- 15 Mi tsemile mi yi vona,
- 16 Mi hangalakile ni matiko ya vanhu ku ya fihla tinhloko.

- 17 Kambe namuntlha mi tipfala tihlo rin'we,
- 18 Mi kanya timbilu mi xija, mi khemba, mi hisa;
- 19 Hi yo yini yo yiva no phangela vanhu ke?
- 20 Xikwembu xi lo mi nhwii!

- 21 I manyunyu ya rivengo ra vulolo,
- 22 I xijaha xa nhwala xexo,
- 23 Mi pfanga no va vula vahlampfa,
- 24 Etikweni na misava ya mani ke?

25	Leyi i misava ya Xikwembu a hi ya vafana,
26	Swona a vo hefemula moya wenu ke?
27	Emakaya ya vona a va mi khome bya tihosi,
28	Mi titwisa vulombe bya le nkambanini.
29	Mi ri ku na zenofobiya, a yi hanyi la, felani le kule le!
30	Rivengo renu ra nyenyetsa,
31	Mi nga rivali ku ri swa jika swilo, mi thyakisa xihlovo leswi mi kolweke?
32	Ma hamba mi ta xi kuma xa ncila wa bulubulu.

Kombisa hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke ririmi hindlela ya vutshila hakona eka xitlhokovetselo lexi nga laha henhla, u ri karhi u kongomisa eka nkoka wa ku vuyeleriwa ka swivulavulelo eka mintila ya 4, 6, 15, 18 na 31.

[10]

XIVUTISO XA 2: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

MBILU YA WENA I LWANDLE – MT Mahuntsi

- 1 Mbilu yanga ya ku hlamala,
 2 Yi hlamala hanyelo ra wena.
 3 U hanya wonge a wu wa misava leyi,
 4 U hanya bya Gabriele,
 5 Gabriele ntsumi ya Matilo,
 6 Kumbe na sweswi u ntsumi swi tivana na mani?
- 7 U dyondzise hi mani ku hlayisa ndyangu?
 8 U swi kotisa ku yini ku hletela swiciwana,
 9 Swiciwana swo tlotlhorhiwa hi munghana?
 10 U swi kotisa ku yini ku tiyisela vingi,
 11 Loko van'wana va ku a va hlambi va nuha?
 12 U swi kotisa ku yini ku hanya ni vahariva,
 13 Loko van'wana va ku va ni vukwele na tsheda?
- 14 Mbilu ya wena i lwandle nkatanga.
 15 Phela lwandle ri rhwala hinkwaswo,
 16 Phela lwandle ri amukela hinkwaswo,
 17 Phela lwandle ri susa mabadi.
 18 Phela tihlampfi na swikokovi swi hanya swin'we kona hi kurhula elwandle.
- 19 Hambileswi ta le Tilweni ti tiviwaka hi Mumbi,
 20 Mina ndzi ri Matilo yo ku be!
 21 Hambileswi mhungubye yi ambalaka dzovo ra nyimpfu,
 22 Mina ndzi ku vona u ri nyimpfu hi yoxe.
 23 Hambileswi mbilu ya munhu yi tivanaka ni Mumbi,
 24 Mina ndzi ku vona u rhurile bya nyimpfu.

- 2.1 Hi xihhi xifaniso xa le miehlekweni lexi mutlhokovetseri a xi humelerisaka hi xitlhokovetselo lexi? (2)
- 2.2 Mutlhokovetseri eka xitlhokovetselo lexi u hlamusela leswaku munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena u hava xihoxo na xin'we. Hi wihi ntila lowu seketelaka mhaka leyi? (1)
- 2.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Eka ntila wa 20 lowu nge: 'Mina ndzi ri Matilo yo ku be!' mutlhokovetseri u vula leswaku munhu loyi matilo ya n'wi ... swinene.
- A rhandza
 B fanela
 C sasekela
 D bihela (1)

- 2.4 Kombisa hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke ririmi hakona na hilaha a humeleriseke hakona nhlamuselo ya mintila ya 8 na 9 leyi nge: 'U swi kotisa ku yini ku hletela swiciwana' na 'Swiciwana swo tlhotlhorhiwa hi munghana'. (3)
- 2.5 Eka ntila wa 22 mutlhokovetsri u ri: 'Mina ndzi ku vona u ri nyimpfu hi yoxe.' Hikokwalaho ka yini mutlhokovetseri a yelanisa nsati wa yena na nyimpfu? (1)
- 2.6 U nga vula yini ehenhla ka leswi mutlhokovetseri a swi vulaka hi munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena eka xitlhokovetselo lexi? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 3: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

HI LO YINI HINA? – MA Khosa

- 1 Kasi ku humelela yini?
- 2 Kasi hi lo yini hina?
- 3 Noyi wa kona kasi i mani?
- 4 Mali ya kona kasi va lo yi chela yini?

- 5 Lero hi ka hi yi lwela kunene!
- 6 Lero vana va ndhondha va kala va kamanela yona!
- 7 Leswi ni le ndlwini ya Hosi va dlidlimbetanelaka yona ke?
- 8 Kasi hi lo yini hina?

- 9 Loko munhu a kala a kota ku pfula Bibebe,
- 10 Loko a kala a kota ku yima a vulavula,
- 11 Mi ta twa ku: 'Ndzi totiwile'.
- 12 Ndzi hlawuriwile ku byisa tinyimpfu ta Tatana.

- 13 Ha tikereke a hi tikereke i tanani mi ta vona!
- 14 Swifundhisana swo pfumala ni maphepha i matutu.
- 15 Nhlengeletano ya kona i nsati na vana.
- 16 Ku lweriwa minyikelo, xindhichana ka!

- 17 Loko va vula va ri: 'Hi tirhela Hosi'.
- 18 Xihlamariso xiyenge xa minyikelo i petapeta.
- 19 Vaneri a va ri fambisa mahala.
- 20 Namuntlha se swa yila.
- 21 Na nkosi wunene lowu se wa xaviwa.

- 22 Lomu switichini, etibazini ne switimeleni,
- 23 Ku twala ntsena ku: 'Ku katekile voko leri nyikaka'.
- 24 Lera ka yena hambu ro ka ri nga kateki ke!
- 25 Ntsena loko yena a kume cheleni.

- 26 Hosi yona yi ri yini?
- 27 Mi ri impela yi nga tinyungubyisa hi hina?
- 28 Mi ri hi nga wela eka leti funghiweke?
- 29 A hi nge vuriwi lava nge: 'Hosi, Hosi'?
- 30 Mi ri hi ta ku vona ku fuma ka Matilo?
- 31 Hlambanyani!

3.1 Paluxa xivilelo lexi mutlhokovetseri a xi hundzisaka hi xitlhokovetselo lexi. (2)

3.2 Tsavula ntila eka ndzimana ya vumune lowu kombisaka leswaku vafundhisi se va tele ngopfu etikweni. (1)

- 3.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Eka ntila wa 13 lowu nge: 'Ha tikereke a hi tikereke i tanani mi ta vona!', mutlhokovetseri u vula leswaku tikereke ti ...
- A tele.
B ringene.
C akiwile.
D voniwile. (1)
- 3.4 Kombisa hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke ririmi hakona na hilaha a humeleriseke hakona nhlamuselo ya ntila wa 7 lowu nge: 'Leswi ni le ndlwini ya Hosi va dlidlimbetanelaka yona ke?' (3)
- 3.5 Ntila wa 18 wu ri: 'Xihlamariso xiyenge xa minyikelo i petapeta.' Hlamusela leswi mutlhokovetseri a vulaka swona hi ntila lowu. (1)
- 3.6 Mhaka leyi xitlhokovetselo lexi xi vulavulaka hi yona ya khorwisa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 4: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

VUTSWARI BYA VUPHUKUPHUKU – NW Phakula

- 1 Ina, n'wana hinkwerhu ha swi tiva u lo tswala,
 2 Futhi u kayakayile ni ndzhwalo kaye wa tin'hweti bi!
 3 Ku hava loyi hi n'wi voneke a ku mukela,
 4 U dodombanile na wona u kala u ya ku wu mfuu!
 5 Timbhoni hi lava tinguvu leto basa paa!
- 6 Xambela lexi u hi haxaka ha xona, hlambanyani!
 7 Xikonyololo lexi u hi mharhekaka ha xona a wu nga tilayi mundzuku?
 8 Xithaka lexi u tibumaka ha xona a wu nga xi nhlati mundzuku?
 9 Ve ri oloriwa ra ha tsakama,
 10 Handlekaswona u ta tilaya u lo ba, hi khwiri.
- 11 Leswi u nge hi na mavondzo loko hi laya n'wana ke wena nghunavalayi?
 12 Leswi lava tisaka milandzu ya n'wana laha kaya u nge i vukwele ke?
 13 Leswi lava va nge n'wana waku u ni rintihlo u nge vo lorha ke?
 14 Leswi lava va nge va vhungheriwile swa vona hi n'wanaku ke?
 15 Leswi a wu swi voni ku ri u cela sirha ra n'wanaku a ha tsakula?
- 16 Yoo, xinangana xi bile evupeladyambu, tingana vuyavuyani!
 17 Va vitana nyini ku ta ngengemisa mbyana yakwe a ya celela,
 18 Yi nga mhuti yo fela etinyaweni i mani a ha ta kanetaka?
 19 Ngulumelo wa rinsimu ra xirilo ri wiyiwitela etindleveni ta manana:
 20 'Tatana wa vitana!'

- 4.1 Nyika nkomiso wa xitlhokovetselo lexi. (2)
- 4.2 Hi wihi ntila eka ndzimana yo sungula lowu kombisaka leswaku munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena n'wana wa yena u n'wi kumerile exhibitedhlele kumbe etlilini? (1)
- 4.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Eka ntila wa 9 lowu nge: 'Ve ri oloriwa ra ha tsakama', mutlhokovetseri u vula leswaku n'wana u tshinyiwa a ha ...
- A ku tswariwa.
 B ri ntsongo.
 C ri madebyani.
 D ku hlamba. (1)
- 4.4 Kombisa hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke ririmi hakona na hilaha a humeleriseke hakona nhlamuselo ya ntila wa 17 lowu nge: 'Va vitana nyini ku ta ngengemisa mbyana yakwe a ya celela'. (3)

- 4.5 Hi wihi nkoka wa ntila wa 8 lowu nge: 'Xithaka lexi u tibumaka ha xona a wu nga xi nhlati mundzuku?' (1)
- 4.6 Loko munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena eka xitlhokovetselo lexi a ko va xaka ra wena a wu ta n'wi tsundzuxa yini? (2)
- [10]**

NA

XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO (SWA BOHA LESWAKU U XI HLAMULA)**SWILO SWA HUMELELA – KJ Ngobeni na SJ Malungana****XIVUTISO XA 5: XIMBANGU**

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

A MI VA YISA KWIHI? – SJ Malungana

- 1 Xana a mi va handzela yini lomu a va tumberile kona?
- 2 Xana va lo kombela ku tisiwa laha misaveni?
- 3 Vamaxanisi ndzina, Xikwembu xa mi vona.
- 4 Siku mi nga ta tshovela ku ta va ku getsela ka meno.
- 5 Van'wana va va gogela etindlwini va va fayatela hi tintshilana
- 6 Bya timbhongolo leti nge jokweni.
- 7 Van'wana va va tsutsuma, va va cukumeta emapatweni.
- 8 Van'wana va tsoniwa timfanelo ta vona.
- 9 N'wina vo fa tshiriti mi haxiwile tikweni rerhu.
- 10 Vamadyisa-mbitsi ndzin'wina!
- 11 Nsele wa n'wina mi wu thwaserile eka yunivhesiti yihi?
- 12 Loko mi nga hubuti, nkondzo wa noyi ma wu landza.
- 13 N'wina swihluke swa hina, chavani valala va n'wina.
- 14 Loko valala va mi tshinelela, tsutsumelani enawini,
- 15 Tsutsumelani eka vamagondzolo va ta mi phalala,
- 16 Susani ku chava na swihundla mi ta tenga miehleketo.
- 17 Kambe ma hembra, n'wina mi tiendlaka masindza ya honyololo.
- 18 Hikuva nkarhi wa n'wina a wu salelanga hi magoza yo tala,
- 19 Va'ka tiko va nawu va ta lwa na n'wina bya nala Sathana.
- 20 Tiko rerhu ri ta sala ri lo cowee, endzhaku ka ku wa ka n'wina.

5.1 Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi. (2)

5.2 Mutlhokovetseri eka ndzimana ya vunharhu u hlamusela leswaku vanhu lava a tihokovetselaka hi vona va na mona wo chavisa. Tshaha ntila lowu seketelaka mhaka leyi. (1)

5.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Mutlhokovetseri eka ntila wa 9 loko a ku: 'N'wina vo fa tshiriti mi haxiwile tikweni rerhu.' U vula leswaku lava mona va ... ngopfu.

- A tele
- B tsutsuma
- C chavisa
- D dlayiwa

(1)

- 5.4 Kombisa hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke ririmi hakona na hilaha a humeleriseke hakona nhlamuselo ya ntila wa 20 lowu nge: 'Tiko rerhu ri ta sala ri lo cowee, endzhaku ka ku wa ka n'wina.' (3)
- 5.5 Mutlhokovetseri u vula yini hi ntila wa 18 lowu nge: 'Hikuva nkarhi wa n'wina a wu salelanga hi magoza yo tala'? (1)
- 5.6 Xana u vona ku ri xitsundzuxo xa kahle loko mutlhokovetseri eka ntila wa 15 a ku: 'Tsutsumelani eka vamagondzolo va ta mi phalala'? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- [10]**

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI xo xaxameta timhakankulu.
- LEMUKA: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE xa B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa XIMBANGU eka XIYENGE xa B, hlamula xa xitsalwana eka XIYENGE xa C.

LEMUKA LESWI: Loko u hlamula xivutiso xa NOVHELE u nga hlamuli xa MFUWO WA RIXAKA, loko u hlamula xa MFUWO WA RIXAKA u nga hlamuli xa NOVHELE.

NOVHELE**XIVUTISO XA 6: XITSALWANA****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Munhu a nga tixanisa hi ku lava ku tiyisisa leswaku munhu un'wana a nga humeleli evuton'wini. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u kongomisa eka tindlela leti Johnson Hlongwane a ringeteke ku ti tirhisa ku tiyisisa leswaku Chavalala a nga humeleli evuton'wini.

[25]**XIVUTISO XA 7: XIMBANGU****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA A

'Buti Ephy va lunghile ngopfu n'wina,' ku hlamula Nsatimuni. 'Va tlharihile ngopfu ni ku va ni tintswalo. Phela sesi Judith, nsati wa vona va ganyile hi nuna wo taniya.'

Va te va ha ndlandlamuka hi ntsako, thelefoni ya Nyeleti yi rila. Va miyela. A tlakula xiamukelo. A tivika. Rito ra Brooks ri nghena. A vula leswaku u n'wi lava le hofisini ya yena.

5

Ku nga va ku lo humelela yini? Phela ni siku roleriya va nga n'wi khoma va n'wi vitanile hi ndlela yoleyi. Phela swi nga endleka va n'wi vitana hi ndlela leyi va endlela ku tlhela va n'wi khoma kambe. Va nga va kumbe va tlherile va kuma tin'wana se va endlela ku n'wi khoma xinawu.

'Va ndzi vitana n'wina!' A boha xikandza. 'Wa ndzi vitana mininjhere. Phela mpfhuka ndzi nghena laha a ndzi si tirha nchumu. Xisefo xa ha khiyiwile nakona xikhiya ni ku xi na mani a ndzo tiva. Yi nga va yi nga vanghi mhaka yo ndzi vitanisa leswaku va ta va ndzi khoma kambe?'

10

Nsatimuni a n'wi tiyisa. A n'wi byela leswaku a ku nga vi na xo biha. Chavalala laha a hoxaka voko kona ku tengile.

15

'Twana mina wena.'

Ku ya fika enyangweni wa hofisi ya Brooks, matsolo ya Nyeleti ma dzunga munyu. A yima bya mphogori.

'Come in, Nyeleti,' ku vula Brooks.

Lahaya ku tshamile phorisa Mlambo. Gondolo u ri vekile kwala mahlweni ka yena. 20
 A hundzuluka va langutana na Nyeleti.
 A n'wayitela.
 'Nghena,' ku tshikelela Mlambo.
 Nyeleti a nghena a tshama. Mbilu xi lo gwi! Hambileswi ... a nga n'wayitela a a nga
 tshembi phorisa. 25

- 7.1 Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswi nga eka ntshaho lowu swi vulavulaka swi ri eka wona. (1)
- 7.2 Ku va Nyeleti a tshunxekile loko a vitaniwile ehofisini ya Brooks swi vangiwile hi ku n'wayitela ka ... (1)
- A Brooks.
 B Mlambo.
 C Mukhari.
 D Briggs.
- 7.3 Hi kwihi ku hambana loku nga kona eka vuendzi byo sungula bya phorisa Mlambo na lebyi humelelaka eka ntshaho lowu? (2)
- 7.4 Kombisa moya lowu nga kona eka Nyeleti na xivangelo lexi endlaka leswaku wu va hindlela yoleyo eka ntshaho lowu nga laha henhla. (2)
- 7.5 I mani ximunhuhatwa lexi siveleke Hlongwane ku fikelela ku navela ka yena ko hlongorisa Chavalala entirhweni? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 7.6 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke hi matirhelo ya Chavalala efemeni ya PPE? (2)
- 7.7 U vona ku ri xihhi xivangelo lexi endleke leswaku Nyeleti na Sasavona va yile ekaya ka Chavalala va ya n'wi tivisa hi xikungu xo va Hlongwane a lava ku n'wi hlongorisa entirhweni ku nghenisiwa Mathebula? (2)
- 7.8 Xana i mhaka ya kahle ku va Sasavona a yile ekhoto ku ya seketela Nyeleti hi siku ro tengiwa ka nandzu wa yena? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

YISA EMAHLWENI

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA C

Nsatimuni a tibyela a ri karhi a khaswela ku ya entirhweni. Loko ingi a a ri phorisa ra fokisi mhaka hinkwayo yi lo tlangandla, erivaleni. Majaha le ntirhweni ma boxerile hinkwato ta le byalweni. Va boxa hinkwato ta cheke. Kambe u ya yi sungula hi kwihi eka Mlambo? Phela leswo tshwa nomu siku rin'wana u wela ephiriveni. Hi ta ku i ntiyiso kasi majaha a va vulavula hi ta mbangi ni byalwa. Phela vanhu va tengisa sweswi. Hi ku hahisa mahahu. Leya le ka Xingovenana ku vulavula hi yona va ta ku a wu ya lava yini exivaleni? Kona loko xona Xingovenana xo swi twa xi ta n'wi tshika hi ndlati? Tinyoxi? I vo hlaya va nga tshama va hlangana ni tinyoxi ti va xeweta. Ndzhombo wa nyoxi a hi xaka. Mhaka leyi a hi yona yo yi tlakusela Nyeleti. A hi yona yo luma Chavalala ndleve. A hi yona yo fihlula hi yona. Kumbe Sasavona ka! Kambe na yena o fanela ku va loko a yi twa a pfula ndleve a pfala nomu. Swa fanela ku yi phofulela eka munhu loyi va nga ta yi hlayisa swin'we. Mhaka yo funengetiwa embilwini yi kutsa nyama. Vanhu va salela ra ku lava ku tiva leswaku munhu a ngo ondza wo dyiwa hi valoyi? 5

Loko Nsatimuni a vona Hlongwane entirhweni a va a tibyela leswaku namuntlha Boso xi hlovile hi letintshwa. A xi khomakhomeki. Va Chavalala na Nyeleti vo fanela ku tivonela lomu mahandzeni ya tiphacisi. Xi va khomile m'fana ka Sono. Na loko xi famba a xi fani ni masiku. Xa gwirimanyana ku tlula xa tolo wa kona. 10 15

- 7.9 I vamani majaha MAMBIRHI lama Nsatimuni a vulaka leswaku ma boxile timhaka hinkwato? (2)
- 7.10 Xana Xingovenana i mani eka tsalwa leri? (2)
- 7.11 Kombisa vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka Maria Mashele na George Mathebula. (2)
- 7.12 Hi xihhi xivangelo xo va Lunga Khuzwayo a byerile Hlongwane leswaku loko a lava leswaku a n'wi yimela eka nandzu lowu a a hehliwa hi wona swi lava leswaku a ta na vaehleketeleriwa hinkwavo? (2)
- 7.13 Boxa nkongomelo lowu mutsari a lavaka ku humelerisa wona hi tsalwa leri. (2)
- 7.14 A wu ta n'wi tsundzuxa yini Nsatimuni loko a vula leswaku swo boha a byela munhu un'we timhaka ta xihundla leti a vulavulaka hi tona eka ntshaho lowu? (2)

[25]

XIVUTISO XA 8: XITSALWANA**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

Xivuriso lexi nge: 'Nyama yo ndzoveteriwa yi handzula mbita' kumbe 'Nyama yo sindzisiwa yi handzula mbita' xi hlamusela leswaku nchumu wo sindzisiwa a wu na mihandzu kumbe mbuyelo lowunene. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi ku seketela hi tin'wana ta timhaka leti humeleleke vana va Mufundhisi Tlhomandloti etsalweni leri.

[25]**XIVUTISO XA 9: XIMBANGU****MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA C

Van'wamahiri na van'wamahungu va tsutsumile va ya luma vakulukumba va huvo ya kereke ndleve. Va vula leswaku kereke ni vukriste swi totiwe thyaka, swi lo pyi! Mufundhisi yena u bihile ku tlula vahedeni.

Kunene swi fike laha huvo ya kereke yi nga n'wi vitana leswaku a ta tihlamulela ehenhla ka leswi va nga kuma vumbhoni ha swona. Tata wa Nyiko na yena a a ri un'wana wa swirho swa huvo ya kereke.

5

Nkulukumba Ndengeza wa kereke ya Alexandra a a ri yena loyi a nga hlaya mhaka ... ehubyeni leswaku vakulukumba va ringeta ku yi ahlula.

Muleteri wa huvo ni nhlengeletano, timbilu ta hina ta vava loko namuntlha hi hlanganile haleno ku tata mi boxela mhaka leyo vavisa ngopfu. Van'wana va n'wina va yi tiva, kumbe va yi twile hi mahungundlela; na hina hi mi vikelaka yona hi sungule ku yi twa hi wona mahungundlela, kambe hi tikarhatile hi handzahandza ku kuma vumbhoni lebyi hetisekeke.

10

Loko hi kuma mhaka leyi hi twile leswaku a ku herile n'hweti yi ri karhi yi ri kona. Hina hi tisaka mhaka leyi eka n'wina hi tikarhatile ku yi phendlaphendla tin'hweti timbirhi. Ndzi nga ku hi tisola ngopfu hikuva hi tekile nkarhi wo leha ngopfu hikuva mhaka ya kona yi fike laha ni xihlangi xi vonaka vumbhoni bya maendzo ya mufundhisi wa kereke ya hina ya Meadowlands.

15

'Ku hatla ndzi mpyaxa tshumba leri ku nga khale ndzi ri n'wayela a ndzi nge swi twakele etindleveni ta van'wana va hina; hi tlhela hina van'wana va n'wina hi ya lava vumbhoni byo tiya leswaku ...'

20

- 9.1 Boxa leswi susumeteke leswaku ku khomiwa nhlengeletano leyi ku vulavuriwaka hi yona eka ntshaho lowu nga laha henhla. (3)
- 9.2 Kombisa ku yelana ka vito ra Madambi na swiendlo swa yena. (3)
- 9.3 Ntlimbo i ku tikeriwa loku ximunhuhata xi hlanganaka na kona eka tsalwa, xi nga va xi lo tivangela kumbe xi vangeriwile hi swimunhuhata swin'wana. Boxa muxaka wa ntlimbo lowu Nyiko a a ri na wona u tlhela u seketela leswaku hikwalaho ka yini a vile na ntlimbo wa muxaka lowu. (3)
- 9.4 Nkoka wa ku va mutsari a hlamusela vahlayi hi wansati loyi a a ri karhi a tlhokola a beburile n'wana loyi a a rila, a nga miyeli naswona mibya yi ri karhi yi tshamela ku debya yi nyekanyeka hambiloko manana loyi a ringeta ku yi boha, hi wihi? (2)

- 9.5 U vona yi ri mhaka ya kahle ku va Madambi a cincile xiboho xa yena xo ka a nga ha teki nsati endzhaku ka rifu ra tata wakwe ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

YISA EMAHLWENI

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA D

Hungu ra yena ri kongomisiwile ngopfungopfu ku tlhantlha dyondzo hi swiyenge swimbirhi, swa vudyondzisi ni vudyondzi.

U kombisile leswaku a xi kona xilo lexintshwa lexi nga nghenisiwaka hi mudyondzisi emiehleketweni ya mudyondzi handle ka leswaku hinkwaswo leswi vulavuriwaka hi mudyondzisi swi kuma vulumeketo bya ntwisiso emiehleketweni ya mudyondzi. Hileswaku leswi dyondziwaka swi vulavuriwa hi marito lawa ya twisisekaka hi miehleketeto ya mudyondzi; ntsena hileswo marito lawa ya thumbhiwaka laha ni lahaya loko ya longoloxiwa swin'we ya va ni mongo lowuntshwa eka mudyondzi, kutani ku twisisa ka yena marito ya dyondzo yoleyo ku hundzuka miseve ya ku vonakala ehenhla ka mongo lowu a nga ta wu vona hi ku olova. 5 10

U vuyile a va nyika xikombiso hi ku hlanganisa ka nhlayo. Mudyondzisi u vula leswaku vadyondzi va hlanganisa ntlhanu na khumembirhi. Vadyondzi va na swona emiehleketweni ya vona leswaku ntlhanu i vunyingi byingani ni leswaku khumembirhi i vunyingi byingani; va tlhela va twisisa leswaku ku hlanganisa swi vula ku endla yini, va vuya va swi endla hi mfanelo. 15

U hetile hi ku vula leswaku dyondzo yi fanele ku chivirikeriwa hi vadyondzi, kasi vadyondzisi va fanele va va matshuka ni tintshava ta dyondzo – va tshama va tikirhela eka leswi va nga swona, va tlhela va kota ku hundzuka ni tinguva ta ntumbuluko kambe xiyimo nimatshamelo ya va gondzo ra nkholuko wa dyondzo yo va hava makumu kumbe masungulo, kambe wu ri nkholuko wa vutivi bya vutlhari byo enta, byo tenga, byo tsindziyela bya mavalavala yo tala ku fana na milenge ya khongoloti. 20

- 9.6 Boxa mbangu lowu marito lama nga laha henhla ma runguriweke eka wona. (1)
- 9.7 Hlamusela vumunhu bya manana N'wa-Basana. (2)
- 9.8 Kombisa ku hambana loku veke kona exikarhi ka swiendlo swa Madambi na Nyiko swo va va tlurile ku navela ka tata wa vona u kongomisa eka loko Mufundhisi Tlhomandloti a ha hanya na loko se a hundzile emisaveni. (2)
- 9.9 Ku va Madambi a nga hlamuli ntiyiso loko a vutisiwa mayelana na ku kumeka a nga ri na nsati swi kombisa yini? (2)
- 9.10 Hi yihi mhaka leyi mutsari a lavaka ku dyondzisa vahlayi yona mayelana na rirhandzu eka tsalwa leri? Kongomisa nhlamulo ya wena eka Madambi. (2)
- 9.11 Hi ku vona ka wena, tsalwa leri ri herile hindlela ya kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena u kongomisa eka vukati bya Madambi na Soluka. (2)
- 9.12 Loko a wu ri xaka ra Soluka a wu ta va u n'wi tsundzuxile yini hi nkarhi lowu Madambi a a aleriwile hi tata wa yena ku n'wi teka? (1)

[25]

XIVUTISO XA 10: XITSALWANA**XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

Munhu u fanele ku enerisiwa hi leswi a nga na swona. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u kongomisa eka Ntsengele Godfrey (Godi) Kubayi. [25]

XIVUTISO XA 11: XIMBANGU**XIMITANTSENGELE – IS Shabangu**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA E

Godi na Dzovo a va ha yimelangi ku sumeriwa, va swi vone xikan'we leswaku se a ri va xeke kambirhi, hiloko va ku bya nkawa nhabya, va ku ku hlanula swirhendze swi ponise vo tala. Ivi leswi a byi ri vamantwintwina, Matlombe u lo sala a gaja ehansi hi xigombo byi ri le ko taniyaa! Ivi a ringeta ku byi hlongorisa, kambe byi va byi nyamalarise xisweswo. 5

Mindyangu ya ka Kubayi na Mashaba a yi lo akelana. Leswi Godi na Dzovo a va ri tintangha, va kurile swin'we ivi va hundzuka vanghana lavakulu. Hikokwalaho, loko va ha ri varisi va timbuti, a va ri xitempe ni mvhilopho. Niloko va sungurile ku nghena xikolo, a va tshama va ri swin'we. Va ngenile swin'we xikolo kwala Hatshama ku suka eka Sub A ku kondza va pasa Ntangha 6. Va yile va ya hambana loko Godi a ya sungula Fomo I eGija-Ngove Secondary School le tikweni ra ka Ngove, loko Dzovo yena a ya nghena eGiyani High School. Ku kondza Godi a ya nghena eka Ngove a va endlela leswaku a ya tshama ni hahani wakwe Rheyila leswaku a ta va kusuhi ni xikolo. 10

Kunene u vile kona ku kondza a pasa Fomo II ivi hikwalaho ka ku hundza emisaveni ka tata wakwe, a tshika exikarhi ka lembe leri landzelaka loko a ri eka JC, leswaku a famba a lava ntirho ku kota ku hlayisa mana wakwe ni vamakwavo. ... Giyani. Phela khale ka matiko mfumo a wu ri feme leyikulu hi woxe. 15

- 11.1 Xana Godi na Dzovo a va lo onha yini ku kala mukhalabye Matlombe a va hlongorisa? (2)
- 11.2 Kombisa ku hambana loku veke kona hi tlhelo ra vanghana evuton'wini bya Godi loko a ha kula na loko se a tirha eka GDC? (2)
- 11.3 Vito ra mana wa Godi a a ri mani? (1)
- 11.4 U swi tivisa ku yini leswaku Godi a a nga ha n'wi yingisi malume wa yena Sambula loko se a rhandzana na Mafloza? (2)
- 11.5 Xana Lindiwe a a ri na muxaka wihi wa ntlimbo? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 11.6 Loko a wu ri un'wana wa vana va Godi a wu ta va u endlile yini loko mana wa n'wina a nyika tata wa n'wina loyi a nga mi hlayisangiki makhiya ya movha lowu mi n'wi xaveleke wona? (2)
- 11.7 U nga vula yini hi leswi endlilweke hi Mandla Bamuzi swo pfumela ku ya tivisiwa tanihi tata wa Masesi eka Godi? (2)

YISA EMAHLWENI

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA F

'Lindi!' Ku huwelela Godi. 'Mhana Isaac!'	
'Ndza karhi ndza pfumela, papa.' Ku vula Lindi a ri karhi a nghena.	
'Okay.'	
'Se mi ngo ndzi chavisa hi ku huwelela ka papa?'	
'Kasi u nga chavi, a ku na nchumu. Ndzo lava ku ya tikandzanyana mafidzula hi xikalunyana le ka Kokwana Vuyaya hikuva heyi, namuntlha a ti vuya.' Ku vula Godi a ri karhi a tiolola hi ku hangalasa swandla ni ku ahlamula.	5
'Kumbe ndzi mi nyikanyana swakudya mi ta ya nwa mi sekerile ka papa?'	
'U nga vileli Malindis, ndzi ta dya xikan'we loko ndzi vuya hikuva a ndzi yi ku hlweleni. Ndzo lava ntsena ...'	10
'Loko swiritano, a ku na nkingha, papa. Hi ta vona hi n'wina loko mi vuya.'	
'Hiswona, ndza vuya sweswi.'	
'Mi ni vuyela ni witsi papa.' Ku vula Sorota a ri karhi a yimise xivokwana.	
'A va ri witsi kamu! Ve ri swiwitsi nandzuwe!' Ku letela Isaac a ri karhi a fa hi ku hleka.	
'E-e, wena Ganyani, u nga hleki n'wana onge wena a wu humi kona!'	15
Ku hlamula mana wa kona a ri karhi a hleka.	
'Futhi Sorota xa antswa; wena a wu ku vitsi.' Ku vula Godi na yena a ri karhi a fa hi ku hleka.	
'Haa, ka papa, a ni nga vuli swona sweswo mina!' Ku kaneta Ganyani hi ku hleka makanya.	20
'Okay, salani na mama, ndza vuya sweswi.' Ku vula Godi hi ku hleka a ri karhi a huma a famba. Leswi a va vandzakanile ni Kokwana Vuyaya, u lo milenge mimbirhi a va a fikile. Loko a fika, a kuma leswaku hakunene a byi ri ku tshweni emalayinini.	

- 11.8 Godi a a huma entirhweni loko a vulavula na nsati wa yena Lindiwe eka ntshaho lowu. Boxa vito ra ndhawu laha a a tirha kona u tlhela u vula na muxaka wa ntirho lowu a a tirha wona. (2)
- 11.9 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Vulavulelo ra Lindiwe na Godi eka ntshaho lowu ri kombisa leswaku muti wa vona wu taleriwile hi ... (1)
- A rirhandzu.
B ririndzo.
C rivengo.
D rinyadzo.
- 11.10 Hlamusela vumunhu bya Godi. Boxa mhaka yin'we ntsena. (2)
- 11.11 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke eka vana va Lindiwe loko va ta va va hetile xikolo kutani va xavela mana wa vona movha? (2)
- 11.12 Mutsari u va lemukisa yini vahlayi hi ku cinca loku veke kona ka mahanyelo ya Wisani loko tata wa yena Godi a va siyile a ya tshama na Mafloza eka Siyandhani? (1)
- 11.13 I yini lexi a xi hlohlotela vana va Godi ku tiyisela va dyondza xikolo hambiloko tata wa vona a nga va hlayisi? (2)
- 11.14 U nga va tsundzuxa yini vavanuna vo fana na Godi lava tshikaka ku hlayisa vana va vona? (2)

[25]

KUMBE

MFUWO WA RIXAKA**RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni****XIVUTISO XA 12: NTSHEKETO (XITSALWANA)**

Matsalwa ya mfuwo wa rixaka ya hi dyondzisa na ku hi nyika vutivi byo karhi. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi ku pfuniwa hi ntsheketo wa 'Nhwanyana wa vuhlalu' na xiphato xa ndhavuko xa 'Mapungubwe.'

[25]**XIVUTISO XA 13: NTSHEKETO (XIMBANGU)****MANTOMBI NA XIKOXA**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka, Lowu humaka eka ntsheketo wa 'Mantombi na xikoxa' kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA G

Garingani wa garingani!
Garingani!
Garingani wa garingani!
Garingani!

Khale ka khaleni, etikweni rin'wana ra le kule, ko va na ntlawa wa vanhwanyana lava nga twanana ku ya eku khideni. A va ya khida eka nambu wa le kulenyana na le makaya ya vona. Exikarhi ka vanhwanyana lava a ku ri na nhwanyana loyi a va ku i Mantombi. Nhwanyana loyi a a ambarile nguvu yo saseka swinene. 5

Vanhwanyana va fambile kutani va ya fika enambyeni va sungula ku khida. Mantombi na yena a a ri karhi a tiphina na vona hi ku khida. Loko se va karhele vo twanana ku huma va ya ambala swiambalo swa vona leswaku va ta muka. 10

Loko van'wana va ambala swiambalo swa vona, Mantombi a nga yi voni nguvu ya yena. Hiloko a va vutisa a ku:

'A mi yi vonanga nguvu ya mina yo xonga ke?'
Vona va ku: Eboo, a hi yi vonanga.'... 15

Kunene vanhwanyana va famba va n'wi siya. Mantombi o ya emahlweni na ku lava nguvu kambe do, ko fana na kwala. ...

*N'wina vamananee,
Tantra, tantra!*
*N'wina vamananee,
Tantra, tantra!* 20

*A mi vonanga nguvu za me?
Tantra, tantra,
Zi nga sala emanzini,
Tantra, tantra! ...* 25

Xikhegudyana xi ku eka yena: 'U fike kahle wena ntukulu. U ta ndzi rhidimba miri lowu, futhi loko ku ri laha nhlaneni a ndzi nga fikeli.'...

U te loko a ku wa tshwutela, a teriwa hi marito ya xona lama nge: 'A ndzi nyenyiwi mina.' Hiloko a tiyisela a mita thyaka ra xona. ...

- 13.1 Boxa xivangelo xo va mitsheketo yi tsariwile etibukwini. (2)
- 13.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Ku va vanhwana va siyile Mantombi a ri yexe enhoveni swi kombisa leswaku a va ri na ... ehenhla ka nguvu ya yena leyo saseka.
- A mafundza
B mavondzo
C malwandla
D mahika (1)
- 13.3 Hlamusela ku hambana loku nga kona ka mahungaselo ya vanhu va masiku lawa namadyambu loko ku pimanisiwa na ya vanhu va khale. (2)
- 13.4 Xana i yini leswi pfunaka vayingiseri leswaku va nga khomiwi hi vurhongo loko vatshekete va ri ku tshekete ni? (2)
- 13.5 Hi swihi switandzhaku leswi nga kona hi ku va vanhu va nga ha tshami na vana va va hlayela mitsheketo? (2)
- 13.6 Nyika dyondzo leyi u yi kumeke eka ku va Mantombi a pfumerile ku landzelela swileriso swa xikhegudyana. (2)
- 13.7 Mutsari u va lemukisa yini vahlayi mayelana na leswi humeleleke sesi wa Mantombi eka ntsheketo lowu? (2)
- 13.8 Loko a wu ri munghana wa sesi wa Mantombi, a wu ta va u n'wi tsundzuxile yini mayelana na matikhomelo ya yena loko Mantombi a vuyile ekaya na nguvu ya yena leyo saseka? (2)

YISA EMAHLWENI

XIPHATO XA NDHAVUKO (XIMBANGU)

Hlaya xiphato xa ndhavuko lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA H**SHILUNGWA**

- 1 Wena Shilungwa.
- 2 Shilungwa xo tlhava bya nereta,
- 3 Shilungwa xo rharhiyeta dulu xi rharhiyeta nturuka,
- 4 Shilungwa xo fulela dladla xi fulela ni yindlu,
- 5 Hi vula wena Hosi Mhinga,
- 6 Hi vula wena Mun'wanati,
- 7 Hi vula wena Maxakadzi,
- 8 Hi vula wena Malenga wa Gunyule.
- 9 Wena wa tihlo ra koti,
- 10 Wena wo vona ni swa le ndzeni ka mati,
- 11 Wena wo vona ni nzunzu leyi nga voniwiki,
- 12 Wena wo vona ni tingwenyankelenge emakorhweni
- 13 U va vonile va ri entsungeni wa Ribvubye,
- 14 A va ku va bvutamile kasi wa va vona.
- 15 U va vonile va ku kokwana xi dya nkuma,
- 16 Kasi va tswonga vulombe hi rihlanga,
- 17 Shilungwa u swi vonile leswaku wa dyeletywa,
- 18 U va byela u nga tipfinyingi,
- 19 U va byela u nga kanakani,
- 20 U va byela u nga nghanghameli,
- 21 U va byela hi ku kongoma,
- 22 U nga bi xihlahla u tshika mpfundla.
- 23 Kambe u ba mpfundla hi woxe
- 24 U va byela leswaku u lava TSHANGA ro ba mombo wa wena,
- 25 Hikuva ni ra wena tiko i dzunde,
- 26 Hikuva ni ra wena tiko i lwandle,
- 27 Ro fanela hi wa rona MASIPALA.
- 28 Lexi dlokodlaka mbilu yaku i ku huma u ya pheta.
- 29 Vona va banana hi rhambu ra mfenhe,
- 30 Mintirho yi pfulekela vona voxex,
- 31 Vukorhokeri byi korhokela vona voxex,
- 32 Nhluvuko wu hluvukisa vona voxex,
- 33 Tibasari ti pfulekela vana va vona voxex,
- 34 Eswibedhlele hi vona mugulugudela,
- 35 Etihofisini hi vona ntlhambi,
- 36 Etihofisinkulu hi vona nyandza,
- 37 Eka Ndzawulo ya Vululami hi vona xichocho,
- 38 Eka Ndzawulo ya Rihanyu hi vona numbi,
- 39 Eka tindzawulo hinkwato hi vona tinhloko ni tinhamu,
- 40 Kuve tiko raku i swidyondzeki ntsena,
- 41 Kambe swo kurha ni magaweni ya swona.
- 42 Swi kurha ni swidhlodhlo swa swona,
- 43 Swi kurha ni mimpandzani ya swona.

44 Loko u boxa tshumba va ri u ni xihlawulambala.
 45 I xihlawulambala ku ala ku phuvisiwa!
 46 I xihlawulambala ku ala ku voneriwa ebodhleleni!
 47 I xihlawulambala ku ala ku tsan'wiwa!
 48 I xihlawulambala ku ala ku tshikeleriwa!
 49 I xihlawulambala ku ala ku tekeriwa timfanelo!
 50 Kavaloko va cherile mhiri hi misava,
 51 A va ku i swa tolo swa VATSONGA,
 52 Swo chava ku tsongola xa munhu.
 53 Incini va nga xi vonangiki!
 54 N'wana a an'wa hi tsheve,
 55 Nkawa yi ambala xibelana yi thawuza,
 56 Ku sungula nyimpi ya milomu,
 57 Ku jekajekisaniwa, ku jamelaniwa,
 58 U yi hoxa eLuthuli House.
 59 U yi hoxa eka bodo ya mindzelekani,
 60 U yi hoxa entsindza wa Limpopo
 61 Nyimpi ya miehleketo yi wa mapa,
 62 Ku nghena nyimpi ya nhonga ni ripanga,
 63 Vasivara va byiseriwa entsungeni wa Ribvubye,
 64 Miako ya mfumo yi dyiwa hi ndzilo yi fufunha,
 65 Miako ya swimawusa yi sala nkuma.
 66 Mintirho ya mfumo yi biriti,
 67 Ntsarisela-nhlawulo wa 2014 wu yirisiwa,
 68 Nhlawulo wa 2014 wu xungetiwa ku yirisiwa.
 69 Hi sweswo we' Shilungwa hi sweswo!
 70 Hi sweswo we' Mhinga hi sweswo!
 71 Hi sweswo we' Mun'wanati hi sweswo!
 72 Ndzawu Maxakadzi.
 73 Ndzawu Malenga.
 74 Ndzawu Gunyule.

- 13.9 Hi rihi hungunkulu leri muphati a rungulelaka vahlayi rona eka xiphato lexi? (2)
- 13.10 Hi wihi ntila lowu hlamuselaka leswaku vanhu va nyikana swilo hi vuxaka eka xiphato lexi? (1)
- 13.11 Mintila ya 18–22 leyi nge: 'U va byela u nga tipfinyingi,/U va byela u nga kanakani,/U va byela u nga nghanhameli,/U va byela hi ku kongoma,' na 'U nga bi xihlahla u tshika mpfundla' yi na nkoka muni eka xiphato lexi? (2)
- 13.12 Muphati u hlamusela yini eka ntila wa 10 loko a ku: 'Wena wo vona ni swa le ndzeni ka mati'? (2)
- 13.13 U vona onge ku nga va ku ri yini lexi endleke leswaku muphati a hlawula ku tsala xiphato lexi? (2)
- 13.14 U nga va tsundzuxa yini vanhu lava ku vuriwaka vona eka mintila ya 33–35 leyi nge: 'Tibasari ti pfulekela vana va vona voxwe,/Eswibedhlele hi vona mugulugudela' na 'Etihofisini hi vona ntlhambi'? (1)

[25]**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25**

XIYENGE XA C: NTLANGU**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400-450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI xo xaxameta timhakankulu.
- LEMUKA: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa XIMBANGU eka XIYENGE XA B, hlamula xa xitsalwana eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 14: XITSALWANA**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Xo ka xi nga heli xa hlola. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u kongomisa eka leswi humeleleke eka vutomi bya Matanato na Rhoda.

[25]**XIVUTISO XA 15: XIMBANGU****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya n'wanguano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA I

MAVHAVAZA:	Ndzi lava ku ku tsundzuxa leswaku ndzi tshama ndzi ku pimanisela leswaku ndzi tsakela ku famba na wena Chauke loko u huma livhi leswaku ndzi ya vona tiko ra ka n'wina hikuva tani hilaha u tivaka hakona, mina se a ndza ha ri na laha ndzi nga yaka kona. Loko ndzo tlhelela eBileni Masia, ndzi ta ya va nyama ya valoyi. Ndzi ringetile ku kambisisa vumundzuku bya mina kutani swi le rivaleni leswaku ndzi fanele ku yima hi milenge ndzi vona leswaku ndzi nga endla yini hi mayelana no tikumela vutshamo ematiko xikaya; ndzi tiakela ximutana kona hikuva leswo tshamisa laha hositele swona swi ta ndzi tsandza. Swi lulamile loko wanuna a tshamisa ehositele kambe a ri karhi a tiva leswaku ekaya hi le kwihhi. Phela mina ndzo tihanyela ku fana ni mhangela leyi hanyaka yi nga ri na kaya. Phela Mhangela a yi na xisaka. Ndza kholwa u ta pfumelelana na mina eka mhaka leyi.	5 10
MATANATO:	Phela mina a ndzi kalangi ndzi swi tekela enhlokweni leswaku u vulavula u xinyatile. Ku ku twa kona ndzi ku twile, kambe ndzi anakanya leswaku wo tidyela mabulu hikuva wa swi tiva leswaku loko hi hlangene mina na wena hi tiphina hi ku hleka ntsena.	15
MAVHAVAZA:	A ndzo tivulavulela Chauke. Ndzi rhandza ku tikumela kaya ndzi ta fela kona ku fana ni wanuna, ku tlula ku fisa bya rihunyi leri ngo fa hi ku oma ri nga siyi nchumu. A ndzi yena N'wamafambaborile kambe ndzi wanuna loyi a hanyaka, naswona ndzi na kona ku navela leswi nga swinene swa vumundzuku bya mina.	20

- 15.1 Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswi vulavulaka eka n'wangulano lowu nga laha henhla swi nga le ka wona. Tihela u vula na leswi a swi hungasa hi ku endla swona. (2)
- 15.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Ku va Mavhavaza a tshamela ku tsundzuxa Matanato leswaku u lava ku famba na yena ekaya swi kombisa leswaku a a ... hi timhaka ta yena. (1)
- A tienerisile
B titsakisile
C tiyimiserile
D tikhorwisile
- 15.3 A ku humelerile yini ku kala Mavhavaza a lava ku teka nsati eka nkarhi lowu? (2)
- 15.4 Xana leswi humeleleke Mavhavaza na Topisa eka timhaka ta vukati swi yelana hindlela yihi? (2)
- 15.5 Kun'wana eka tsalwa tata wa Xihangalasi, Xifiringoma, u arisile Xihangalasi ku landza Topisa na n'wana wa yena Tshikani eka Makhuvele. Xana xivangelo ku nga va ku ri yini? (2)
- 15.6 Mutsari u lemukisa vahlayi yini hi ku chava loku Mavhavaza a nga na kona ko tlhelela etikweni ra ka vona ra Bileni Masia? (2)
- 15.7 U nga vula yini hi ku va Mavhavaza a tekile Topisa ku ri leswaku a a ri nkulu ngopfu eka yena? (2)

YISA EMAHLWENI

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA J

MAVHAVAZA:	Ndzi tsakile ngopfu Topisa nkata mina. Ndza ku tshembisa leswaku ndzi ta ku endlela xin'wana ni xin'wana lexi ndzi nga ta xi kota ku ku endlela xona. Mhaka yikulu hi leswaku ndzi hluphekile ku tlula mpimo, kutani ndzi kombela wena murhandziwa wa mbilu yanga leswaku hi aka swin'we muti wa ka Makhuvele. Ndzi ta ku tirhela ku fikela loko matimba ya mina ya hela.	5
TOPISA:	Hi swona tatana Mugwena, ndza nkhenisa, kambe ndzi kombela leswaku mi ndzi pfumelela ndzi mi vutisa xivutiso hi mayelana ni vumundzuku bya hina.	
MAVHAVAZA:	Vutisa u chuchekile mhani Topisa, ndzi ta ku hlamula loko ndzi swi kota.	10
TOPISA:	Xivutiso xa mina hi leswaku kasi hi ta tshama kwala Joni ke?	
MAVHAVAZA:	Hayi mhani, ekaya hi le ka Xigalo. Laha ndzi ku vitanela ku ri hi ta vonana no tlhela hi pimapima vumundzuku bya hina swin'we. Mina a ndzi yena wa laha madorobeni. Ndzi rhandza ku tiakela emakaya laha ndzi nga tifuwelaka swifuwo hi ku rhandza. Edoorobeni ndzi tele ku tirha ntsena. A ndzi telangi ku ta aka kona hikuva ku aka kona swi tsandzile khale.	15
TOPISA:	Na mina ndzi swi lavisa sweswo. EJoni a ku na vutshamo. Ko tshama lava nga tolovela matshamelo ya kona.	20
MAVHAVAZA:	Na mina ndzi kombela ku mi vutisa mhaka yin'wana loko na n'wina mi ndzi pfumelela.	
TOPISA:	Swi lulamile tatana. Mina ndzi tiyimiserile ku endla xin'wana ni xin'wana lexi mi xi rhandzaka.	
MAVHAVAZA:	A ndzi tivi loko ndzi ta mi khunguvanyisa, kambe mina a ndzi kombela leswaku ndzi mi cinca maambalele. Mi ambala tirhoko loko mi swi twisisa mhani.	25

- 15.8 I yini leswi kombisaka leswaku Mavhavaza na Topisa a va xiximana ku ya hi n'wangulano lowu nga laha henhla? Boxa na leswi endleke leswaku Mavhavaza a kumeka a nga chavi ku famba na Topisa eJoni. (3)
- 15.9 U dyondzile yini hi ku va Mavhavaza a nga tlheleli endzhaku kambe a ya emahlweni a sindzisa ku famba na Matanato eka Xigalo? (2)
- 15.10 I mani ximunhuhata lexi siveleke Matanato ku fikelela ku navela ka yena? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 15.11 Hikokwalaho ka yini Matanato a nga kanakanangi ku lulamisa timhaka ta muti wa yena endzhaku ka loko a kumile ntiyiso wa leswaku Rhoda i n'wana wa buti/hosi ya yena? (2)
- 15.12 U yi vonisa ku yini mhaka yo va Mavhavaza a kombela leswaku Topisa a ambala tirhoko? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 15.13 Loko a wu ri xaka ra Rhoda a wu ta va u n'wi tsundzuxile yini mayelana na xiyimo lexi a hlanganeke na xona xo boheka ku hambana na Matanato va nga dyohelanangi nchumu? (1)

[25]

XIVUTISO XA 16: XITSALWANA**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Makwanga na mavondzo a swi vuyerisi. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u kongomisa eka leswi humelerisiwaka hi vutomi bya Xikweni na Boneka eka tsalwa leri. [25]

XIVUTISO XA 17: XIMBANGU**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA K

BONEKA:	... Ndzi endlela leswaku hi ta sala hi ri hexe laha kaya hi nga karhatiwi hi munhu. Xin'wana lexi nga endla leswaku ndzi n'wi heleketa a ndzo n'wi sundha hikuva a ndzi nyika vusiwana minkarhi yin'wana loko hi ri karhi hi dya swa hina. (<i>A hlevetela.</i>) A hi miyeli n'wananga Xikweni hi yaloyi a humaka ekamareni.	5
XIKWENI:	He N'wa-Sharpshoot kasi Khegu u lo ya kwihi, xana?	
BONEKA:	Hyii! Mina ndzi nga hloleriwi. Hi swona swi mi humesaka endlwini hi ku tsutsuma mi tela ku ta ndzi fokisa hi mhaka ya goya ra n'wina? Fokisi leri va nge i Xikweni a ndzi si tshama ndzi ri vona. Mina ndzi tiva fokisinkulu Magadzele laha Saselamani. N'wina mo va yini xana?	10
XIKWENI:	(<i>A tikhome xihlaya.</i>) Mina leswi u ndzi endlaka swona wena N'wa-Sharpshoot. (<i>A minta marha.</i>) A ndzi tivi.	
BONEKA:	Mina ndzi nga pfukeriwi. (<i>A hleka.</i>) A swi ndzi rhurhi swi ya dya mihlapfura ka Xikundu. A va to ku na ku khalabya kwala tikweni, lero loko munhu a ka a khalabya a ka ha lunghi nchumu laha ndyangu hi mhaka ya ku khalabya ka munhu wun'we?	15
XIKWENI:	Mina ndza ku byela wena nhwanyana ndzi ri loko ndzo ka ndzi fa u ta rila y'oma mihloti wa ndzi twa kahle?	
BONEKA:	Swona swi lo yini ku fa sweswi. Mi yimele yini? Kumbe mi yimela Hosi Yesu a vuya mi ta vhela mi longoloka xikan'we ke? Ndzi ri tintangha ti fambile. Swona a mi swi tiva leswaku kwala tikweni ku lo sala n'wina eka vakhalabye hinkwavo lava khale naa? Mi pfa mi famba ndzi ta wisa ...	20

- 17.1 Boxa vito na ntirho wa wanuna loyi Khegu a a heleketiwile eka yena loko a bihile emirini. (2)
- 17.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Swiendlo swa Boneka etsalweni swi humelerisa munhu wo ...
- A kariha.
B tlharihela tlhelo.
C tlhariha.
D tlatlarhuka. (1)

- 17.3 Boneka eka n'wangulano u byela Bodzani a ku: 'A hi miyeli n'wananga Xikweni hi yaloyi a humaka ekamareni.' U nga vula yini ehenhla ka endlelo leri ra Boneka? (2)
- 17.4 Hi ku kongomisa eka vito ra N'wa-Vukwele etsalweni, u nga vula yini hi mathyelo ya mutsari ya vito ra ximunhuhatwa lexi? (2)
- 17.5 Marito ya Xikweni ya leswaku loko yena o kala a fa Boneka u ta rila yi oma ya hundzukile ntiyiso hindlela yihi? (2)
- 17.6 U dyondzile yini eka leswi humeleleke N'wa-Vusika endzhaku ka loko a pfunile Boneka hi ku n'wi teka a ya tshama na yena ekaya ka yena? (2)
- 17.7 Xana u n'wi twela vusiwana Xikweni eka leswi a a endliwa swona hi Boneka ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

YISA EMAHLWENI

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA L

BONEKA:	<i>(A ri karhi a hlekelela.)</i> A ni ndzi mi byerile vana va mina leswaku laha hi yaka kona hi le vuwiselweni bya vutomi hinkwabyo naa?	
BODZANI:	<i>(Hi ku hlamala.)</i> Dyiindlu ledyi mhani a dyi hakeriwa xana?	
BONEKA:	Yindlu leyi ya hakeriwa n'wananga. Mahakelelo ya yona i swa n'hwetini yin'wana na yin'wana kambe ... <i>(A nga hetisi.)</i>	5
BODZANI:	Mali ya kona mi ta yi kuma kwihi yo hakela n'hwetini yin'wana na yin'wana vutomi bya hina hinkwabyo xana?	
BONEKA:	<i>(A humesa mali ya maphepha ntsena.)</i> Wa yi vona mali leyi n'wananga?	
BODZANI:	I mali hinkwayo leyi ka mhani?	10
BONEKA:	A ni ndza ku byela leswaku u nge hlupheki hi nchumu na Gwirhani ke? Leswiya swi nga endliwa hi Khetani ko va vudomu, ndzi vula leswi swo ya hisa yindlu. U ta za a famba a ya lava ndhawu yo tshama eka yona eswipurapureni. Mina laha ka mina a ndzi lavi dodini.	
BODZANI:	Kumbe va ta ya va ya tshama emapurasi loko a vo tlhariha va ya aka mukhukhu kwalahaya kaya.	15
BONEKA:	Hi kwihi kaya ka kona xana? Lahaya ndzi nga ri dzindzisa ri dzikita mukhukhu dyambu xi lo hosi! Ndzi hlambanya Njhakanjhaka emasirheni.	
BODZANI:	Mina ndzi twa swigingi ehandle. Ku nga va ku ri mani hikuva vanhu va ndhawu leyi a va hi tolovelangi hikuva va chava n'wina va ri a mi hleki?	20
BONEKA:	Leswi swi vulaka leswaku a va lava ndzi hleka hambiloko ku hundza nhongani xana? Hatlisa u ya tumbeta makhiya u tlhela u khiya firiji kumbe i swigevenga. <i>(A nga pfuli rivati ku kondza mutirhela-mfumo loyi a a yime enyangweni a hoxa phepha hi le hansika rivanti.)</i>	25

- 17.8 Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswi nga eka n'wangulano lowu nga laha henhla swi vulavulaka swi ri eka wona. (1)

- 17.9 Xivangelo xin'wana xa ku va Boneka a byela Bodzani leswaku a hatlisa a ya khiya firiji handle ka lexi xa ku va a ku u ehleketa leswaku i swigevenga ku nga va ku ri xihi? (1)
- 17.10 Kombisa ku hambana ka leswi Boneka a a swi languterile ku va swi humelela Khetani na leswi n'wi humeleleke. (3)
- 17.11 Mutsari u lemukisa vahlayi yini hi leswi humeleke Boneka eka tsalwa leri? (2)
- 17.12 I mani ximunhuhatwa lexi siveleke Boneka ku fikelela ku navela ka yena ko hanya hi ku tiphina endlwini ya yena ya le Bush? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 17.13 Emakumu ka tsalwa Bodzani u hundzuckerile mana wa yena loyi a va rhandzana ngopfu. Xana u vona a endlile kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 17.14 Loko a wu lo va na nkateko wo hlangana na Bodzani a wu ta va u n'wi tsundzuxile yini loko mana wa yena Boneka a n'wi arisile ku ya vika nandzu eka Matandzeni? (1)

[25]

XIVUTISO XA 18: XITSALWANA**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: SWONA SWI RI SWA YINI!**

Nsatimuni/Midlayi u vile xikombiso xo biha eka vana va yena eka xintlangwana lexi. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u kongomisa eka swiendlo swa yena.

[25]**XIVUTISO XA 19: XIMBANGU****XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: YOO, NDZI TIDLELE MINOO!**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA M

SUNDAY:	<i>(Hi rito ro dakwa)</i> Mi ngo huhwa hi swiambalo swa kereke swi lo yini?	
MATIMU:	Hi hava xikhiya xo nghena endlwini, papa.	
SUNDAY:	Va lo ya kwihi mana wa n'wina? A va se vuya vona kasi ekerekeni?	
XIRHANDZIWA:	Mama va ye exibedhlele hikuva va wile ekerekeni loko mufundhisi va va khongelela se manjheni ...	5
SUNDAY:	Se va wa loko swi sukela kwihi manjheni?	
MATIMU:	A vo va khongelela hikuva mama namuntlha a va nghene hi moya. A va yimbelela risimu leriya ra le nkosini ra ku: <i>'Salan' salan' maxaka, Ndzi rhandza ku famba ...'</i>	10
SUNDAY:	Ee, se a swi lo yini ku ba ta le nkosini?	
MATIMU:	A ndzi tivi ku a swi lo yini.	
SUNDAY:	Ee, swa chavisa! Kumbe hi swona a swi tikomba va nga tsakangi ku fana ni masiku loko ndzi suka nimpundzu. Kumbe a vo ehleketa leswaku N'waswimbirhi a nga ndzi chelela kwale byaleni? <i>(A miyelanyana)</i> Se vanhu a va nga hlamali kwale kerekeni loko va twa mama yi ba ta le nkosini?	15
TIYANI:	Vanhu a va chuhile n'wina papa. Mama a va humele hi moya va khongela swinene va ku Xikwembu xi va pfuna ku endleka masingita. Se mufundhisi va ya va khongelela.	20
SUNDAY:	Se Cressida yi vuye na mani?	
TIYANI:	Hi vuye na buti Solomon. Va swi kota ku drayivha phela n'wina papa.	25
SUNDAY:	Se mi dyile?	
HINKWAVO:	Hayikho!	
SUNDAY:	Ee, a mi si dya? A hi yeni hi ya dya leswaku hi ta tsutsumela kwale xibedhlele ku ya va vona. <i>(Va famba va kongoma endlwini. Va pfula ivi va nghena. Sunday a fika a tshama esofeni)</i> Kufumetani swakudya mi dya hi ta famba. <i>(Matimu a kufumeta swakudya. A phamela va dya)</i>	30

- 19.1 Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswi swi nga eka n'wangulano lowu swi vulavulaka swi ri eka wona. (1)
- 19.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Kun'wana eka xintlangwana lexi loko Misery a byela Hadisa hi nuna wa yena Sunday a ku: 'A nga nwi bava; o hlamba hi byona!' u vula leswaku u nwa byalwa ...
- A hi mpimo lowu faneleke.
B no hlamba hi byona.
C ku tlula mpimo.
D loko a hlambile. (1)
- 19.3 Mahanyelo ya Misery Shilenge kun'wana ya kanetana na swiendlo swa yena. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi. (2)
- 19.4 Misery u vulavula a ri yexe a ku: 'Shilenge nkatanga, tiva leswaku ra namuntlha u lo vona ku xa ka rona ntsena, kambe ku pela ka rona a wu nge ku voni.' Kombisa hilaha marito lawa ya hundzukeke xikhovolelo hakona. (2)
- 19.5 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke eka xintlangwana lexi mayelana na ku va Misery a tsandzekile ku fikelela ku navela ka yena ko dlaya nuna wa yena Sunday? (2)
- 19.6 Hi yihi mhaka leyi mutsari a lemukisaka vavasati yona eka xintlangwana lexi? (2)
- 19.7 Kun'wana eka xintlangwana lexi Hadisa Chawuke u byerile Misery hi vavasati lava a va pfuneke hi vun'anga bya yena. U vona onge xivangelo xo va a n'wi byerile hi xihhi? (2)
- 19.8 Ku va Misery a kunguhatile ku dlaya Sunday a tlhela a tsutsumela ekerekeni i mhaka ya kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

YISA EMAHLWENI

NTLANGU: VA TSHIKA XO KHOMA HI VOKO!

Hlaya n'wangulano lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA N

XITLHANYI: (*U vulavulela ehansi*)

Ahaa, se ndzi hetile ku hlawulahlawula leswi a ndzi swi dinga. Kambe swilo swa ka Score na swona swi dlaya hi ku durha. U nga kuma leswaku *trolley*-nyana yaleyi yi teka mali ya mina hinkwayo! Oo, a ndzi lava ku rivala xixevo. I ri ndzi namba ndzi ku milenge mimbirhi ndzi ya langutalanguta tihuku lahaya xigwitsirisi. 5

(*Xitlhanyi a kongoma xigwitsirisi a fika a hlawulahlawula*)

Huu, ta namuntlha yhaa, tihuku ta kona ti sasekile yo, kambe ku durha be! A ndzi lava *four* ya tona kambe mali a yi nge ringani hikuva yi ta helela eka *trolley* leyi. Kambe va hamba, a ndzi nge ti siyi; ti ya kaya hi mune ka tona. Ndzi to teka yin'we ntsena ndzi yi hoxa eka *trolley* ivi letin'wana tinharhu, ndzi ti hoxa kwala ndzeni ka preme ya Ali-Junior. Leswi na yena a nga etlela, a swi nga karhati. Ndzi to fika ndzi tihundzela kahle lahaya muchinini va nga lemuki nchumu. Futhi na vhiki leri nga hela ntombi ya ka Mugwena yi swi bise xisweswi va nga voni nchumu ma-*security* lama hikuva vo va swifaniso swinene. 10 15

(*A teka tihuku tinharhu a ti hoxa epuremeni ya n'wana hi halahaya nhlaneni wa n'wana*)

A wu voni kee, vutlhari va vula leswi! Ene i nkarhi wa kahle hikuva leswa ma-*security* ya kona swa ha duke naro, ndzi to hatlisa ndzi ya hakela ra ha lele. 20

(*A susumeta xigolonyana ni pureme ya n'wana a ya fola layini. N'wana a sungula ku rila swinene kambe Xitlhanyi a swi ba hi makatla*)

WANSATI: A mi teki n'wana mi n'wi mamisa a ta miyela ka *mistress* Baloyi?

- 19.9 I yini lexi endleke leswaku Ali-Junior a sungula ku rila swinene endzhaku ka loko Xitlhanyi se a forile elayinini yo hakela? (2)
- 19.10 Handle ka tihuku leti Xitlhanyi a ti yiveke eka Score, hi swihi swin'wana swimbirhi leswi a swi yiveke? (2)
- 19.11 Ku va Xitlhanyi a kumile xitifiketi xo dyondzisa hi ku kopela swi kombisa yini hi hanyelo ra yena? (2)
- 19.12 I mani ximunhuhawankulu eka xintlangwana lexi naswona hikokwalaho ka yini u vona swi fanerile leswaku ku va xona? (2)
- 19.13 Xitlhanyi u tshembisa ku hlongola Albert nuna wa yena ekaya ka vona loko a n'wi sola eka swiendlo swo biha leswi a swi endlaka a tlhela a n'wi byela leswaku u lo aka yindlu leyi va tshamaka eka yona. Xana leswi swi kombisa yini mayelana na Albert eka ndyangu lowu? (2)
- 19.14 U vona yi ri mhaka ya kahle ku va Xitlhanyi a tibuma hi ku va a akile yindlu hi switirhisiwa swo yiviwa? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[25]

XIVUTISO XA 20: XITSALWANA**VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

Ku tshemba n'wana ku tlula mpimo swi nga endla leswaku a wela ekhombiyeni leri nga vangelaka mutswari wa yena ku tisola hilaha ku nga heriki. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u kongomisa eka khombo leri weleke Xiluva n'wana wa Khatisa Hon'wana.

[25]**XIVUTISO XA 21: XIMBANGU****VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITSHURIWA XA O

MATODZI RAMBUDA:	Mi nga n'wi holoviseli laha xikolweni Manana Mufundhisi. Xikongomelo xa ku mi vitana a ku nga ri ku ta mi holovisa na n'wana. Ntsena a ndzi lava ku va mi ta tiva leswaku n'wana wa n'wina a nga na vumunhu naswona laha xikolweni a hi nga ha swi koti ku dyondzisa xigevenga xa n'wina.	5
GEZANI MUNENE:	(A languta Manana Rambuda) Onge ma ndzi lahlekelanyana nhloko ya xikolo. Xana mi nga va mi vula yini hi vuenti loko mi vulavula tano? ...	
MATODZI RAMBUDA:	Mi ta ndzi khomela swinene ku mi tivisa leswaku n'wana wa n'wina a ndza ha n'wi lavi laha exikolweni hikwalaho ka mahanyelo ya yena yo dzaha fole ra rihlaza na ku kumeka a ri na mukwana. N'wana wa n'wina u ta onha xikolo hi ku dyondzisa vana van'wana ku dzaha fole ra rihlaza. ...	10
GEZANI MUNENE:	Nhloko ya xikolo! Ndza mi twisisa eka hinkwaswo leswi mi swi vulavuleke. Ndzi tlhela ndzi pfumela leswaku mufana wa mina u dyohile swinene nhloko ya xikolo. Kambe ndzi kombela hi mandla mambirhi leswaku mi nga n'wi hlongoli laha xikolweni. ...	15
MATODZI RAMBUDA:	... Kumbe swi ta mi tsakisa ngopfu loko ndzo tlhela ndzi mi bela rinqingho ndzi mi tivisa leswaku mufana wa n'wina u dlayile n'wana wa vanhu?	20
GEZANI MUNENE:	A swi nga ndzi tsakisi nhloko ya xikolo. ...	
KHATISA HON'WANA:	Nhloko ya xikolo!	
MATODZI RAMBUDA:	Manana.	
KHATISA HON'WANA:	Ndza swi tiva leswaku hi n'wina mi nga na matimba yo ahlula hi ndlela yin'wana ni yin'wana hikuva hi n'wina nhloko ya xikolo. Kambe hi ku titsongahata ndzi kombela mi n'wi rivalela mufana loyi mi nga n'wi hlongoli. Wa ha ri ntsanana n'wana loyi vumundzuku bya yena byi nga onhaka ngopfu loko o tikuma a nga ha dyondzi xikolo.	25
		30

21.1 Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswi nga eka n'wangulano lowu nga laha henhla swi vulavulaka swi ri eka wona.

(1)

- 21.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansu. Loko Gezani Munene a ku: 'Kambe ndzi kombela hi mandla mambirhi leswaku mi nga n'wi hlongoli laha xikolweni,' u kombisa ku ...
- A tikukumuxa.
B titsongahata.
C tinyungubyisa.
D titlakusa. (1)
- 21.3 Hi wihi nandzu lowu Fumani a a hehliwa hi wona ku kala ku vitaniwa vatswari va yena? (1)
- 21.4 Kombisa vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka Inspector Duiker na Sejeni Xirindza. (2)
- 21.5 I mani ximunhuhatawa lexi siveleke Jimmy ku fikelela ku navela ka yena? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 21.6 Ku ya hi n'wangulano lowu, u dyondzile yini hi vumunhu bya Khatisa Hon'wana? (2)
- 21.7 U nga vula yini hi ku va Xiluva a rivalerile Fumani eka mhaka leyi a a n'wi dyoherile yona? (1)
- 21.8 Hi xihhi xitsundzuxo lexi a wu ta va u xi nyikile Jimmy mayelana na ku va a nga tshembi murhandziwa wa yena? (2)

YISA EMAHLWENI

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

FUMANI:	(A <i>ntlakola</i>) Mufana luya ndzi lava ku n'wi dlaya kumbexana Xiluva a nga cinca miehleketo a ndzi rhandza.	
NTSAKO:	(A <i>hleka</i>) Khe ... khe ... khe! ...	
FUMANI:	Maphorisa ya ntswini? Kambe hi wena wa vutoya nee!	
NTSAKO:	A hi swa vutoya he Fumani. Na wena wa swi tiva leswaku loko munhu a dlaya un'wana i jele ntsena.	5
FUMANI:	Wena u toya Ntsako. Ndza tshemba na ku dlaya huku wa chava.	
NTSAKO:	(A <i>hleka</i>) Haa ... he m'fo! Ndzi nga chava ku dlaya huku! (<i>Toyota Corolla yo basa yi yima ekusuhi na vona</i>)	
DANIEL KANAMA:	(A <i>pfula fasitere</i>) He vafana! Nghenani hi famba!	10
NTSAKO:	Hi vile na nkateko he m'fo! (<i>Ntsako na Fumani va nghena emovheni, va tshama exitulwini xa le ndzhaku, kutani movha wu suka</i>)	
DANIEL KANAMA:	Mi njhani ku pfuka he vafana?	

NTSAKO:	Hi pfukile mudyondzisi, hi ngo pfuxela n'wina.	15
DANIEL KANAMA:	Na mina ndzi pfukile. (<i>Va miyelanyana</i>) Kumbe ndzi nga va ndzi endlile xihoxo loko ndzi mi khandziyisile a mi lava ku hundza hi kun'wana?	
NTSAKO:	E-e, hi kongomile exikolweni a ku na lomu hi lavaka ku hundza hi kona. (<i>Va miyelanyana</i>)	20
DANIEL KANAMA:	Fumani!	
FUMANI:	Mudyondzisi.	
DANIEL KANAMA:	Xana nyimpi ya wena na Xiluva yi hele ku hela a ma ha holovi?	
FUMANI:	Ina, yi herile. ...	
DANIEL KANAMA:	Swi kahle loko u kotile ku vona ntiyiso. Se u lo salela hi ku tshika fole ra rihlaza ntsena.	25
FUMANI:	Na rona ndzi ri tshikile mudyondzisi.	
DANIEL KANAMA:	U ri tshikile?	
FUMANI:	Ina.	
DANIEL KANAMA:	Rini?	30
FUMANI:	Ndzi ri tshikile siku leriya mi nga tshama mi ndzi kuma ndzi ri na rona. A ndza ha tlhelangi ndzi ri dzaha nakambe.	

- 21.9 Boxa vito ra loyi Fumani a lavaka ku n'wi dlaya eka n'wangulano lowu nga laha henhla u tlhela u vula leswaku ku va Ntsako a n'wi tsundzuxile leswaku loko o n'wi dlaya maphorisa ya ta n'wi khoma a ya bolela ejele, swi kombisa yini mayelana na vumunhu bya Ntsako tanihi munghana wa Fumani. (3)
- 21.10 Hi byihi vunene lebyi Ntsako a byi endleleke Fumani eka n'wangulano lowu nga laha henhla? (2)
- 21.11 Nkongomelo lowu mutsari a lavaka ku wu humelerisa hi ntlangu lowu hi wihi? (2)
- 21.12 Xi nga va xi ri xihi xivangelo xo va vadyondzi va xikolo xa Dyondzekani va fanele va ya vona yindlu ra khale ka puresidente wa Afrika-Dzonga, Nkulukumba Nelson Mandela? (2)
- 21.13 Ku va vatswari va Fumani va yile exikolweni loko va komberiwile hi nhloko ya xikolo swi kombisa yini? (2)
- 21.14 Xiluva u endzerile Fumani ekaya ka vona ku ya n'wi nyika nhlamulo ya leswaku wa pfumela ku rhandzana na yena. U vona onge vatswari va Fumani a va ta va va swi tekise ku yini loko a va lo va kuma va ri swin'we? (2)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80